

MIHAELA CERNĂUȚI-GORODEȚCHI
Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași

Literatura non-mimetică și nevoia de alte lumi

Non-Mimetic Fiction and the Need for Other Worlds

Keywords: the magic of *elsewhere*; non-mimetic fiction (fairy tales, utopia, science fiction, fantasy); imaginary worlds; Recovery, Escape, Consolation

Abstract:

More than once, human beings seem to wish upon the most elusive stars, reaching for things they do not and *cannot* possibly have, ever. Always restless, they want to incessantly expand horizons and go *elsewhere*, facing *new* challenges, living a *different* (i.e., not only a better, but a perfect) life. Sooner or later, chasing fulfilment and absolute happiness turns out to be an adventure doomed to failure, since in the end *no* real thing proves to be completely right, good enough – or just enough, as compared to its so very enticing promise. With merciless regularity, any utopian experience finishes by wearing out and exposing the emptiness of the seemingly favourable, encouraging ambivalence that it seems to have been based on: *utopia* proves to be no *eutopia*, hence its repudiation and the violent denouncing of the “delusion” by means of nightmarish *dystopian* projections.

The only possible way out of this predicament appears to be leaving the frustrating reality behind, moving further on and looking for solace in dreams, imagination and far-from-reality fiction (fairy tales, utopia, science fiction, fantasy). Wishful thinking and imaginary places are safe, they offer comfort and contentment – until doubt, suspicion, fear creep in and compromise the newly found peace and equilibrium. This scenario repeats itself as many times as one regains hope and starts over, initiating a new journey, inventing a new (fictional) world – only to reach a dead end again, only to see *that* world crumble or dissipate in the air, too. In response to this tragic sway, instead of mirroring reality the non-mimetic fiction chooses to incessantly reflect (on) the need for Other Worlds, as well as (on) the power of the continual renewal – the eucatastrophe which unfailingly brings (in Tolkien’s terms) Recovery, Escape, Consolation.

„Ocupată” (și modelată) alternativ de *eonul rațional* și de cel *ir rațional*, istoria literaturii universale pune în evidență „ciocniri ciclice între cele două tipuri de construcție: fantezie și adevăr” (Pavel 1992: 241), între, pe de o parte, literatura pe care o numim *realistă* sau *mimetică* și care privilegiază „*mimesis*-ul-imitație”¹, iar de cealaltă parte literatura pe care (convențional) o desemnăm ca fiind *non-mimetică* (pentru că refuză „să imite” – mai exact, preferă să funcționeze în virtutea *mimesis*-ului-joc). În epoca de dinainte de Platon, *mimesis*-ul funcționa „într-un context dramatico-ritual, denumind o funcție performativă pe care noi, modernii, o asociem cu jocul” (Spărișu 1997: 26); această accepțiune a fost detronată de aceea instituită de Platon, care „a redefinit în termeni raționali semnificația și funcția

¹ V. Spărișu 1997: 25-30, pentru diferențierea (esențială în perspectiva argumentației pe care o desfășurăm aici) a conceptului (prerațional) „*mimesis*-joc” – „«mimare», «simulare» sau chiar «prezentificare» (invocare, pre-vocare a ceva)” – de conceptul (rațional) „*mimesis*-imitație” – „reprezentare sau reproducere a unui original, a unui model”.

mimesis-ului” (Spăriosu 1997: 27). Considerat apoi multă vreme „un auxiliar al filosofiei cu statut epistemologic secundar (controlat și ordonat de *mimesis*-ul-imitație), *mimesis*-ul-joc redevine [în discursul filosofic modern] un instrument cognitiv indispensabil, un mod fundamental de a înțelege lumea Devenirii” (Spăriosu 1997: 29). Corelativ (odată cu romantismul), revine în forță literatura *non-mimetică* (ficțiunea care se încumetă să înființeze o lume *diferită* de aceea percepută prin intermediul simțurilor și declarată drept singura adevărată), provocând mereu literatura *mimetică* (literatura care mizează pe verosimilitate și pe fidelitatea *oglinzii* prototipului).

Cele două direcții majore din literatura de ficțiune nu sînt numai manifestări ale unor opțiuni (și soluții) diametral opuse (dacă literatura realistă „îmbrățișează” realul, cea *non-mimetică* se îndepărtează deliberat și radical de el¹), ci sînt angajate într-o opoziție dialectică (“the emergence of realism as the mainstream focus for the literary imagination created a clear dialectical pole against which the fantasy genre could counterthrust as a specialized mode of fiction”, Mathews 2002: 3) și într-o dispută aprigă pentru supremație (la care acced alternativ). În varii momente ale istoriei culturale familia literară *non-mimetică* (basmul literar, utopia, genul *science fiction*, genul *fantasy*) a fost considerată (și decretată) drept perechea „debilă”/„precară”/„feminină”/„pasivă”/„frivolă” a vigurosului/fermului/masculinului/activului/seriosului „tip” mimetic, fiind menținută la periferia sistemului literar dominat de realism. „Disputa” s-a tranșat cînd în favoarea uneia dintre „combatante”, cînd în favoarea celeilalte: “[f]antasy forms the mainstream of Western literature until the Renaissance” (Kratz 1990: 3); “[b]ut the literary paths of realism and fantasy began to diverge in the 1600s as new systems of learning from the Renaissance brought about a rejection of superstition in favor of science and reason” (Mathews 2002: 2); începînd cu secolul al XVIII-lea, literatura *non-mimetică* revine puternic, înregistrînd victorii răsunătoare chiar pe terenul realismului (în povestiri/nuvele și romane).²

Mai puțin vulnerabilă la îmbătrînire/învechire, mai puțin amenințată de căderea în desuetudine³ (riscînd însă „degradarea” – și uneori fiind chiar exilată în diferite *alte* teritorii decît cele centrale, ceea ce, în ultimă instanță, îi *convine* de minune!), literatura care privilegiază refugiul în imaginație poate fi considerată drept *emblema* ficțiunii în genere, întrucît, proiectînd explicit o *altă* lume, figurează în text însăși rațiunea de a fi a textului. Deși nu de puține ori i se impută evazionismul (interpretat ca semn de slăbiciune și/sau de cvasi-infantilism) și percutanța/eficiența (judecată drept) „modestă” în raport cu, de pildă, filosofia⁴, literatura își urmează

¹ “Fantasy as a distinct literary genre [...] may best be thought of as a fiction that elicits wonder through elements of the supernatural or impossible. It consciously breaks free from the mundane reality.” (Mathews 2002: 2)

² Pentru un istoric succint al acestei „competiții”, v. Mathews 2002: 5-36.

³ “Fantasy is genuinely timeless in a way that realism is not.” (Armitt 2005: 209)

⁴ „Literatura a luat naștere «din vechea ceartă dintre filozofie și poezie» (Socrate, în *Republica* lui Platon), fiind asociată de la bun început cu jocul și cunoscînd cam aceleași fluctuații de valoare pe piața metafizicii. În pofida repetatei reprimări la care au supus-o filosofia și

însă netulburată „politica”, reușind să triumfe ca strategie a libertății de gândire: „Încă de la nașterea ei, consemnată de Platon și Aristotel, literatura a acționat ca un principiu de diferențiere în raport cu celelalte sectoare de discurs. Etalându-și deschis ficționalitatea, ea a permis celorlalte constructe lingvistice (științific, filosofic, istoric, etic, politic, juridic sau religios) să fie investite cu autoritatea cunoașterii și a adevărului. Mai mult, literatura a pătruns uneori în dispozitivul puterii, mai ales în vidul perioadelor de așa-numit nihilism cognitiv sau relativism axiologic din cultura noastră. În romantism, de pildă, sau, mai recent, în postmodernism, ea își poate reafirma pretențiile la suprema autoritate culturală, denunțând calitatea de ficțiune a oricărui adevăr.” (Spărișu 1997: 34-35)

Articulate după modelul lumii reale (țintind, prin urmare, să fie „versiuni credibile ale universurilor noastre”, Pavel 1992: 175) ori, dimpotrivă, plătuite într-un orizont complet diferit, dacă nu chiar în pofida concretului mundan (dând astfel fiecare „o versiune contaminată de alteritate radicală”, Pavel 1992: 175), lumile ficționale sînt (toate!) entități complexe *virtuale*, reflexii (limpezi, exacte – sau tulburate, distorsionate) ale unui (complex de) obiect(e) care *poate* fi cunoscut (măcar parțial) pe cale empirică; ele însă nu. Deși adevărate și existente, aceste lumi însuflețite (numai) prin cuvînt(ul scris/citit), în baza pactului ficțional (*the willing suspension of disbelief*), sînt ireale, imateriale, sînt imagini care pot fi contemplate doar cu ochii minții și atinse doar cu gîndul – ceea ce poate fi un „neajuns” doar pentru receptorul care uită (de) convenția inițială sau care nu este dispus să i se supună pînă la capăt. Pentru receptorul cu inserție neproblematică în „jocul” ficțiunii, probarea posibilității ontologice a lumii create în regim ficțional pare să nu fie imperioasă (nici măcar relevantă), în afara cazului în care, invocată (direct sau subiacent) de însuși textul literar, ea semnalizează, de fapt, fragilitatea ontologică a „lumii-bază” – statut determinat (și el) tot prin convenție: „competiția dintre tărîmuri învecinate duce întotdeauna la un proces de focalizare ontologică, la o sortare și la o ordonare a lumilor” (Pavel 1992: 229)

„Noțiunea (*ludică* [s.n., MCG]) de pluralitate a lumilor” (Spărișu 1997: 36) este indubitabil relaționată cu ideea de multivers¹, postulată de numeroase teorii

știința, literatura s-a dovedit un adversar redutabil; ea a demonstrat că este un element indispensabil în jocul de putere desfășurat în ansamblul culturii.” (Spărișu 1997: 34)

¹ Aproape invariabil, cînd se discută despre istoria (și *cariera*) – pe parcursul secolului XX – a (le) termenului *multivers(e)*, se menționează faptul că prima lui ocurență i se datorează lui William James. Într-adevăr, acesta l-a utilizat în conferința “Is Life Worth Living?” (*nu* “The Will to Believe”, cum apare în multe surse), ținută în mai 1895 în fața studenților de la Universitatea Harvard, membri YMCA (Young Men’s Christian Association), și apoi publicată în *International Journal of Ethics* (octombrie 1895, pp. 1-24). Însă citatul ilustrativ este adesea trunchiat (și sensul său inițial/adevărat este manipulat). William James nu sugerează posibilitatea/probabilitatea existenței unor universuri paralele (cum se susține prin citarea frazei: “visible nature is all plasticity and indifference, a multiverse, as one might call it, and not a universe”), ci exprimă un punct de vedere moral-teologic: “Visible nature is all plasticity and indifference, a *moral* [s.n., MCG] multiverse, as one might call it, and not a *moral* [s.n., MCG] universe.” *Contextul* întregii comunicări, integralitatea citatului în discuție, precum

(relativ recente) din varii domenii științifice, mai ales din domeniul fizicii cuantice (și integrate coerent în sisteme *holistice*, de sinteză, precum cel conceput în orizont transdisciplinar¹), dar care, de fapt, preia (în circumstanțe extrem de favorabile acestei deschideri) și reinterpretează (scoțînd-o din sfera strict materialistă) o linie de gândire filosofică afirmată în epoca vechilor greci (Thales, Anaximandru, Leucip, Democrit, Epicur) și împinsă la periferie de linia Platon – Aristotel: pluralismul cosmic, afirmînd existența unor serii (continue sau discontinue) de lumi într-un univers infinit.

Din punctul nostru de vedere, contează mai puțin șansele să existe *realmente* una sau mai multe lumi paralele/alternative – *alte* lumi, fiind *alături* de lumea noastră ori “superimposed upon our own, coextensive with it but invisible” (Hume 1984: 87). Ceea ce ne interesează aici (în materialul de față) este elanul perpetuu (= mereu renăscut) al ființei umane de a proiecta cu obstinție un *dincolo* în raport cu orice limitări impuse de existența sa ancorată în *hic et nunc*. Importantă – pentru că e definitorie pentru om – ni se pare dorința de a căuta (deseori nesocotind modelul rațional comun, menit să prevină sminteala, *aiurarea*) și de a găsi un loc privilegiat, unde se împlinesc dorurile imposibile în (tre) coordonatele reale. Fără excepție însă, mai devreme sau mai târziu, asemenea nădejdi se dovedesc a fi doar amăgiri. Concretizat, văzut de aproape și luat în stăpînire, orice *altundeva* se banalizează, își pierde calitățile distinct(ive) și devine un loc oarecare. Eșecul poate fi gestionat fie prin asumarea *dezamăgirii* și prin „imunizarea” la alte invitații/tentații întru „rătăcire”, fie prin reluarea aventurii, pînă la o nouă revelație amară, pînă la o nouă descumpănire – urmată, la rîndu-i, de un nou „asalt” (ciclul repetîndu-se iar și iar, virtualmente la infinit). Ieșirea din acest cerc vicios se poate produce numai cu condiția înțelegerii că *altundeva*-ul *poate* fi stăpînit doar prin acceptarea apropierei *asimptotice* de el – în imaginație, în ordine abstractă.

Literatura – cu deosebire cea non-mimetică – îi propune receptorului o convenție profund compensatoare: suspendarea temporară a prizei la realitate și „plonjarea” (pe diferite căi, cu varii intenții și justificări, dar neapărat cu metodă!) într-o versiune de *irealitate*. Prima mișcare esențială este, așadar, îndepărtarea (chiar lepădarea) de lumea (prea) „mică” și plecarea în „lumea mare”: „Crearea distanței este probabil scopul cel mai general al activității imaginare: călătoria reprezintă în esență operația fundamentală a imaginației, fie ea realizată pe calea visului, a transei rituale, a incantației poetice, a creării unor lumi imaginare, sau pur și simplu a confruntării cu neobișnuitul și memorabilul.” (Pavel 1992: 237-238)

și considerații ulterioare din text – de pildă, “(as all the higher religions have assumed) what we call visible nature, or this world, must be but a veil and surface-show whose full meaning resides in a supplementary unseen or other world” – arată neîndoios că William James are în vedere o *singură* altă lume decît cea palpabilă („reală”): dimensiunea (înal) spirituală. (v. James 1896: 26-27)

¹ V. Nicolescu 1996; documentele CIRET (Centre International de Recherches et Études Transdisciplinaires), la <http://basarab.nicolescu.perso.sfr.fr/ciret/index.htm> – precum și numeroasele materiale conexe.

Fie că-și asumă deschis gratuitatea, fie că o disimulează sub masca utilitarismului meliorist, orice evadare (în fapt sau iluzorie) din spațiul dat, (arhi)cunoscut și nemaiatrăgător echivalează cu o (tentativă de) cucerire a fascinantului *altceva* (îndepărtat, necunoscut, inaccesibil, provocator) – un *altceva-altundeva* eliberat de orice constrângere: “Fantasy enables us to enter worlds of infinite possibility. The maps and contours of fantasy are circumscribed only by imagination itself.” (Mathews 2002: 1) Aidoma jucăușului *șmerchin/snark* vînat de aventurieri inepti, rătăciți de un căpitan coleric (și complet lipsit de simțul umorului) pe mări „înfățișate” pe o hartă aberantă (“a perfect and absolute blank”), Lumea Diferită, ținta *extraordinare* *quest* întreprinse de cel dornic să o atingă, se îndepărtează însă pe măsură ce acesta înaintează în direcția ei. *Altundeva*-ul urmărit cu fervoare se retrage mereu din câmpul vizual (și de acțiune) al subiectului cunoscător pornit înspre el.¹ Ca linia orizontului (ori ca un fel de Fata Morgana), spațiul *diferit* pare situat la o distanță infinită, imposibil de străbătut; mutîndu-se continuu, alunecînd tot mai departe – ademenitor, dar intangibil –, el este figura absolută a defensivei (ludice) și a *nicăieri*-ului, este însăși *utopia*², care se apără astfel de primejdia de a se dezice, de a prinde contur ca (și rădăcini într-) un loc anume. Utopia este, în această lumină, un caz de părelnică *fuziune ontologică* (v. Pavel 1992: 227), un spațiu hibrid unde tind (fără a reuși vreodată) să se întîlnească omul și himera lui. În esență, utopia este un loc vag, incert, avînd contururi fluide, un spațiu nedefinit, neutru³ – este *ideea* de spațiu; pare că promite actualizarea iminentă, dar aceasta nu se produce vreodată; reunește categorii antinomice – rezistînd logicii binare, ea este prin excelență (și la nesfîrșit) ambiguă⁴ și ambivalentă. Utopia este un spațiu paradoxal: *plin* (de virtualități) și, în același timp, *gol* (imaterial). Mai mult decît atît: este un gol acaparator, „flămînd”, ce manifestă „tendința irepresibilă de a devora lumile reale” (Pavel 1992: 183). Raționalizată (cu măsură), spaima de un asemenea monstru (căutat cu tot dinadinsul!) se poate converti în împăcare – și chiar în exaltare: „amenințarea” fie că se consumă exclusiv în regim imaginar (ca avertisment voalat ori ca ipoteză/proiecție ideală și convențională în cadrul *jocului* ficțional), fie că este percepută drept promisiune că legile minunatei lumi imaginate se vor extinde (măcar în ordine metaforică/simbolică) și în cenușia lume reală.

Mai vădit sau mai discret, orice *altă* lume se constituie prin raportare la lumea cunoscută (motivele de *îndepărtare* de aceasta îi sînt – trebuie să-i fie/să-i devină –

¹ „De-a lungul secolelor, navigatorii imaginarului au făcut cunoștință cu tărîmuri virgine, *imediat dispărute în ceață* [s. n., MCG].” (Servier 2000: 7)

² V. Marin 1973: 22.

³ «[M]ais le neutre comme l'écart des contradictoires, la contradiction même maintenue entre le vrai et le faux, ouvrant dans le discours un espace que le discours ne peut accueillir; troisième terme, mais supplémentaire, et non synthétique.» – Marin 1973: 20-21. „Cel de-al treilea termen” din teoria lui Marin rezonază perfect cu „terțul inclus” (al treilea pol, rezultînd din relativizarea reciprocă a polilor definiți de categorii antagonice), concept central în logica dinamică a contradictoriului fondată de Stéphane Lupasco.

⁴ «La fiction utopique, jeu de la figure ambiguë du discours de l'utopie, est nécessairement plurielle» (Marin 1973: 23) – adică virtual deschisă spre multiple/infinite variații și interpretări.

foarte clare celui care o părăsește pentru un *ailleurs* incert, făcînd astfel o opțiune riscantă și adînc tulburătoare, dar neechivocă): “One cannot consider fantasy aside from the ‘real’ world out of which that fantasy was written; hence, at times when people feel alienated by their environment, they are more likely to embrace the alternative fictional worldviews allowed for in fantasy.” (Arimt 2005: 194) Condiționat de natura „codului” – mimetic sau non-mimetic – pe care îl adoptă, raportarea lumii proiectate de o anume ficțiune la realitatea de care aceasta se distanțează constă într-o (precaută) tentativă de cosmetizare compensatoare (= „raționalizarea” operată de literatura realistă) sau într-o respingere (explicită ori implicită) a lumii ne(mai)îndestulătoare (= detașarea profesată de literatura non-realistă): “Mimetic escape accepts the world we live in, but suggests we can succeed within it. It accepts our prejudices [...] but insinuates that the reader can beat the system, whether through talent or through such loopholes as luck or socially advantageous marriage. Fantastic escape is not bound by materialistic assumptions: it considers standards of measurement other than man, planets other than our own, worlds other than that of dead matter. It does not necessarily accept man’s limits or the status quo.” (Hume 1984: 80)

„Balsamul” ficțional poate funcționa cu maximă eficiență și în absența unei „reparații” concrete: utopia (ca, de altfel, orice formă literară care înființează prin cuvînt o lume imaginară) apare „ca o tentativă mai puțin de a sfărîma structurile ordinii existente, cît de a suprima cu ajutorul imaginației și [al] visării o situație conflictuală.” (Servier 2000:247) Nepotrivirea tensionată dintre ceea-ce-ar-fi-dacă-ar-fi și ceea ce este-așa-cum-este obligă la o atitudine radicală: în consecință, «l’utopiste se retranche dans l’abstrait, choisit d’effacer le réel pour le reconstruire en pensée, d’imaginer un monde conforme à ses désirs» (Trousson 2005). Orice lume imaginată sistematic (și cu desăvîrșită încredere în *subcreație*¹) actualizează triada *Recovery – Escape – Consolation* (v. Tolkien 1964): provoacă descătușarea închipuirii „ruginite” de rutina cotidiană, conducînd la *recuperarea* purității spirituale și a capacității de a vedea cu ochii minții minunile existenței; oferă o cale superioară, nobile, de *salvare* de tot ce este urît, meschin, dureros, nedrept (chiar și de moarte); oferă *consolare*, reparație, mîngîiere – și șansa unui nou început.

Evadarea *dincolo de limite* (concrete sau abstracte) se plănuiește metodic și cu atenta considerare a mărginirii de anulat. Lumea *diferită* (ademenire, fîgăduință, nădejde și, deopotrivă, teamă nelămurită) este proiectată cît mai departe în zare, cît mai străină/necunoscută, cît mai misterioasă². *Terra incognita* prinde contur prin convenție ficțională³ și este figurată ca:

¹ Pentru teoria *subcreației* (proces avînd ca rezultat o *lume secundă* sau *secundară/a secondary world* – și, eventual, una *terțiară* ș.a.m.d.), v. Tolkien 1964.

² Pe măsura cuceririi spațiului (terestru, apoi cosmic) – ori pe măsură ce iluzia unei astfel de cuceriri se transformă, întemeiat sau nu, în certitudine – , utopia se îndepărtează progresiv, mutîndu-se din teritoriile care își pierd caracterul enigmatic.

³ „De fiecare dată cînd se aventura într-o călătorie empirică sau imaginară spre Nordul înghețat, spre Indiile fabuloase sau spre Africa sahariană, omul antic și cel medieval nu explorau atît o geografie exterioară, ci mai degrabă galeria de imagini și de simboluri din

1) o porțiune dintr-un continent îndepărtat – (una din) cele două Americi ori (mai cu seamă) *Terra Australis (Ignota/Incognita)*¹, spațiul mitic al antipozilor: v. Joseph Hall, „Mercurius Britannicus”, *Mundus alter et idem sive Terra Australis antehac semper incognita* (1606?); I.D.M.G.T., *Histoire du grand et admirable royaume d'Antangil. Incogneau jusques à present à tous Historiens & Cosmographes* (1616); Gabriel de Foigny, *Les Aventures de Jacques Sadeur dans la découverte et le voyage de la Terre Australe* (1676);

2) câte o insulă „găsită” după imaginara cutreierare a unor suprafețe întinse de apă: Oceanul Atlantic (v. Thomas Morus, *Libellus vere aureus, nec minus salutaris quam festivus, de optimo rei publicae statu deque nova insula Utopia*, 1516), Oceanul Pacific (Balnibarbi, Glubbudubdrib, Luggnagg în Jonathan Swift, *Gulliver's Travels*, 1726/1735; Bensalem în Francis Bacon, *Nova Atlantis*, 1624), Oceanul Indian (Lilliput, Blefuscu, Houyhnhnms Land în *Gulliver's Travels*);

3) o lume descoperită în preajma polilor pământului: Margaret Cavendish, Duchess of Newcastle, *The Description of a New World, Called the Blazing-World* (1666); *Relation [anonyme] d'un voyage du pôle arctique au pôle antarctique par le centre du monde* (1722);

4) un univers/o lume subteran(ă)²: v. Ludvig Holberg, *Nicolai Klimii iter subterraneum* (1741); Jacques Casanova/Giacomo Casanova, *Icosameron ou histoire d'Edouard, et d'Elisabeth qui passèrent quatre vingts ans chez les Mégramiques habitants aborigènes du Protocosme dans l'intérieur de notre globe* (1788);

5) o lume (ipotetic sau „realmente”) plasată în cosmos (eventual, opțiunea este argumentată științific – v. Johannes Kepler, *Somnium*, 1634; John Wilkins, *The Discovery of a World in the Moone*, 1638; Bernard de Fontenelle, *Entretiens sur la Pluralité des Mondes*, 1686); corpurile cerești cel mai adesea considerate apte să găzduiască (alte) lumi sînt: luna (pînă la „explozia” SF din secolul XX, cînd ea este, pur și simplu, eclipsată de „concurență”) ori soarele (v. Francis Godwin, *The Man in the Moone*, 1638; Cyrano de Bergerac, dipticul *L'Autre monde: Histoire comique des États et Empires de la Lune*, 1657; *Histoire comique des États et Empires du Soleil*, 1662; H. G. Wells, *The First Men in the Moon*, 1901); planete din sistemul nostru solar (v. C. S. Lewis, primele două volume din *Space Trilogy: Out of the Silent Planet*, 1938; *Perelandra*, 1943) sau din alte constelații chiar (v. Voltaire, *Micromégas*, 1752; David Lindsay, *A Voyage to Arcturus*, 1920);

6) o lume aflată în viitor – utopia futuristă și/sau unele narațiuni SF: Louis-Sébastien Mercier *L'An 2440, rêve s'il en fut jamais* (1771); Arkadi și Boris Strugațki, *Amiază/Zenit: secolul XXII* (1967); Frank Herbert, ciclul *Dune* (început în 1965);

propriul lor inconștient.” (Braga 2006: 14) Aprecierea este valabilă cu atît mai mult pentru omul din epocile următoare, cînd literatura de ficțiune accede la un statut tot mai important.

¹ “The tradition of a *Terra Australis Incognita* had begun to flourish as early as the thirteenth century when Marco Polo referred to the reputed existence of a great southern continent.” (John Millar Wands, în Hall 1981: XLVII) Pentru o imagine mai cuprinzătoare a mitologiei spațiului austral, v. și considerațiile din Braga 2006: 31-42.

² „Coborîrile imaginare în măruntaiele infernale ale pământului, deși constituiau o temă recurentă în miturile antice, au fost impulsionate, începînd cu secolele al VIII-lea și al IX-lea, de preluarea legendelor celtice irlandeze în cadrul literaturii medievale.” (Braga 2006: 88)

7) un univers aflat într-o altă dimensiune și clădit prin:

a) ingenioasă speculație logico-matematică: Edwin A. Abbott, *Flatland: A Romance of Many Dimensions* (1884);

b) „inginerie” SF (*world-building* fiind formula consacrată în domeniu în anii '70 ai secolului trecut); pe lângă „ingredientul” de bază constând în informație de natură științifică/tehnică/tehnologică, literatura SF poate îngloba și elemente caracteristice altor (sub)genuri artistice, precum: narațiunea detectivistă, filmul *noir*, anime-ul japonez, *Western*-ul;

c) imaginație poetică sau proiecție moral-filosofică – respectiv, prin *subcreație* în literatura (*high*) *fantasy*; astfel sînt generate spații exclusiv metaforico-simbolice¹, dar care pot exploata indirect varii tradiții (literare și/sau non-literare) asociate cu închipuirea unor *alte* lumi, în care aventura spirituală se trăiește plener: Atlantida în care alege să se piardă studentul Anselmus din *Der goldne Topf* (1814), „basmul din vremea nouă” al lui E. T. A. Hoffmann; ținuturile „vitate” de Lewis Carroll – Wonderland/Tărîmul de-a Mirării (*Alice's Adventures in Wonderland*, 1865), Lumea din Oglindă (*Through the Looking-Glass*, 1862) și Outland (*Sylvie and Bruno*, 1889; *Sylvie and Bruno Concluded*, 1893); Erewhon-ul lui Samuel Butler (*Erewhon: or, Over the Range*, 1872); insula *Neverland* (v. J. M. Barrie, *Peter Pan; or, the Boy Who Wouldn't Grow Up*, 1904); vasta Arda, incluzînd Middle-earth/Tărîmul de Mijloc, din *legendarium*-ul lui J. R. R. Tolkien, început în 1937 cu *The Hobbit or There and Back Again*; o lume paralelă deschisă (oportun) de cîte un tablou fermecat – v. *Comment Wang-Fô fut sauvé (Nouvelles orientales*, 1938) de Marguerite Yourcenar sau *Leaf by Niggle*, povestirea lui Tolkien din 1945; Narnia (cu toate sub-lumile sale, dar și cu lumile ce i se alătură în multivers) imaginată de C. S. Lewis în ciclul *The Chronicles of Narnia*, 1950-1956; Earthsea/Terramare, tărîmul creat de Ursula K. Le Guin (1968-2001); Fantázia lui Michael Ende (*Die unendliche Geschichte*, 1979); Discworld/Lumea-Disc a lui Terry Pratchett (ciclu început în 1983); Gwendalavir, lumea paralelă din *La Quête d'Ewilan* (2003) și *Les Mondes d'Ewilan* (2005-2006) de Pierre Bottero; lumea imaginată din *Teodosie cel Mic* (2006) de Răzvan Rădulescu.²

Fiecare dintre aceste *lumi secundare* (sau chiar *terțiare* etc.) – convocată, prin lectură, într-o ființare – absoarbe călătorul/cititorul, amăgindu-l nu doar ca vis frumos și „adevărat”, ci și ca fantezie personală (îi dă iluzia că *el* a inventat-o). Cu atît mai intensă este drama declanșată de ciocnirea dintre dorința utopică și anxietatea care crește la umbra fascinației exercitate de nou, de necunoscut. Fericirea idilică și sentimentul de securitate de la început (din momentul întîlnirii cu spațiul perceput ca magic) se destramă sub asaltul bănuielilor că *nu aceasta* e perfecțiunea. *Dez*-amăgirea ascute exigența și încep să se discearnă pete în soare. *Eu*-topia se deformează, se dezintegrează, devine – ori se revelează a fi, în fond –

¹ Autorii evită (sau refuză) să le localizeze – ori oferă, „de formă”, indicii înșelătoare.

² Exemplele date de noi nu epuizează – nici pe departe – galeria cu totul impresionantă pe care ne-o oferă (mai ales în ultimele două secole) literatura din (sub)genurile cu marcată predilecție pentru invocarea fantasmei unei lumi *diferite* de lumea reală.

dis-topie. Nici nu e neapărat nevoie ca lumea ideală, aparent impecabil orînduită, să degenereze în coșmar terifiant. După cum se poate constata (mai devreme sau mai târziu, dar inevitabil), proiectul de o raționalitate fără cusur ascunde în el însuși destule inconveniente, primejdii și capcane:

1) *realizarea* armoniei și a fericirii depline este o iluzie: „Thomas Morus [...] considera foarte improbabilă existența unui stat, după el, atât de perfect” (Servier 2000:7);

2) peisajul utopic este destul de searbăd prin monotonie și repetitivitate («tout pittoresque est banni de l’Utopie, parce qu’il relève de l’irrationnel et du non-mesurable», Trousson 2005); plictisește de moarte și pentru că dezamorsează provocările (cu alte cuvinte, eșuează în exact ceea ce își propune inițial să depășească): utopia este un vis menit „să le înlăture [oamenilor] *Weltschmerz*-ul, durerea lumii, durerea de a trăi mereu în același fel” (Servier 2000: 27); visul prelungit artificial (și nesăbuit „turnat” în faptă) se risipește, lăsînd în urmă un gust amar: parafrazîndu-l pe Jean Servier, am spune că „plictiseala infinită a tuturor utopiilor” va dăinui atîta vreme cît utopia nu va fi înțeleasă și acceptată ca vis de eliberare al unei *umanități* care este, în esență, o „invizibilă Cetate exilată pe pămînt și, o dată în plus, peregrină” (Servier 2000: 293), o umanitate rătăcind, așadar, într-o vastă închisoare, în căutarea unor repere salvatoare;

3) utopia nu ajunge (pentru că nici nu-și propune) să reducă/să stingă angoasele individului – printre care, mai cu seamă, teama de moarte: «si la société utopique prétend à l’éternité, les individus qui la composent sont éphémères et conscients de leur précarité»; «[o]n en vient ainsi à se demander si l’utopie ne représente pas, dans certains cas, non le meilleur des mondes, mais seulement l’état le plus supportable pour un être condamné à disparaître et qui ne saurait accéder ici-bas qu’à un bonheur relatif et limité par sa propre imperfection» (Trousson 2003);

4) utopia inhibă, nivelează, orientează și, practic, anulează voința individuală – este dirijistă, constrîngătoare, excesiv de zeloasă: «ce qui frappe d’abord, en Utopie, c’est l’unanimité complète, quasi mécanique, des volontés nourries d’une même conviction et tendues vers un même but»; «[a]u nom d’un bonheur coercitif, l’homme est partout enchaîné, comptable à la collectivité de ses actes et même de ses pensées» (Trousson 2005);

5) cetatea ideală alungă nu doar poezia, cum recomanda Platon, ci toate formele de artă și toate reveriile – în afară de cazul în care și le apropiază fără scrupule, vidîndu-le de spiritul viu, liber, și convertindu-le în instrumente/arme ideologice (v. Trousson 2005).

Cetatea utopică „decăzută” (ori devenită apăsătoare) e fatalmente părăsită atunci cînd dorința de libertate/eliberare devine (mult) mai puternică decît nevoia de securitate și de stabilitate. Visătorul deziluzionat pornește din nou la drum, urmărind un alt vis, căutînd o nouă Altă Lume. Peregrinările sale dobîndesc un sens abia cînd el înțelege că lumea mereu alta după care tînjește se află în el însuși, în tainicele străfunduri ale propriului său suflet: o comoară ineputabilă, strălucind continuu într-un șir nesfîrșit de întrupări efemere. La prima (superficială) vedere, ficțiunea oglindește fie „realitatea reală”, fie „realitatea ireală”; cele două varietăți complementare (literatura mimetică și cea non-mimetică) ilustrează pendularea

între tendințe și aspirații la fel de proprii firii umane: aproape vs. departe; transparență vs. voalare; tihnă vs. neastîmpăr; disciplină vs. nesupunere; impuls centripet vs. avînt centrifug etc. Mai mult, așa cum „severitatea ontologică a construcției bazate pe adevăr a fost atenuată periodic de intervenția lumilor fanteziei, tot astfel severitatea compozițională a narațiunii bine focalizate este periodic contrazisă de dispersie, de aranjamentul defectuos și de incoerență” (Pavel 1992: 242). Dar, după ce explorează (cu obstinație) spațiul distopiei și al dispersiei, după ce epuizează fiorii entropiei, literatura se îndreaptă, negreșit, întotdeauna, spre o nouă coagulare – după cum fiecare „slavă stătătoare” durează pînă se destramă satisfacția echilibrului perfect. Omul are nevoie, deopotrivă, de ordine (riguroasă) și de libertatea ne-/dezmarginirii, iar *utopia*, evanescența Lume mereu Diferită, este *figura* însăși a ambivalenței lui funciare de ființă adînc și iremediabil neliniștită.

BIBLIOGRAFIE:

- Armitt 2005: Lucie Armitt, *Fantasy Fiction: An Introduction*, New York & London, Continuum International Publishing Group Inc.
- Braga 2006: Corin Braga, *De la arhetip la anarhetip*, Iași, Editura Polirom.
- Hume 1984: Kathryn Hume, *Fantasy and Mimesis: Responses to Reality in Western Literature*, New York, Methuen.
- James 1896: William James, *Is Life Worth Living?*, Philadelphia, S. Burns Weston.
- Kratz 1990: Dennis M. Kratz, “Development of the Fantastic Tradition through 1811,” in Neil Barron (ed.), *Fantasy Literature: A Reader’s Guide*, New York, Garland.
- Marin 1973: Louis Marin, *Utopiques : Jeux d’espaces*, Paris, Éditions de Minuit.
- Mathews 2002: Richard Mathews, *Fantasy: The Liberation of Imagination*, New York & London, Routledge.
- Nicolescu 1996: Basarab Nicolescu, *La Transdisciplinarité. Manifeste*, Monaco, Éditions du Rocher.
- Pavel 1992: Toma Pavel, *Lumi ficționale*, traducere de Maria Mociorniță, București, Editura Minerva.
- Servier 2000: Jean Servier, *Istoria utopiei*, traducere din limba franceză de Elena și Octavian Gabor, București, Editura Meridiane.
- Spăriosu 1997: Mihai I. Spăriosu, *Resurecția lui Dionysos. Jocul și dimensiunea estetică în discursul filosofic și științific modern*, traducere și postfață de Ovidiu Verdeș, București, Editura Univers.
- Tolkien 1964: J. R. R. Tolkien, “On Fairy Stories”, în *Tree and Leaf*, London, George Allen & Unwin, pp. 11-70.
- Trousseau 2003 : Raymond Trousson, «Mourir en Utopie», www.bon-a-tirer.com, revue littéraire en ligne, no. 7, 17 mars, <http://www.bon-a-tirer.com/volume7/rt.html> (sursă accesată pe 12.08.2010).
- Trousseau 2005 : Raymond Trousson, «La cité, l’architecture et les arts en Utopie», www.bon-a-tirer.com, revue littéraire en ligne, no. 20, 1er avril, <http://www.bon-a-tirer.com/volume20/rt.html> (sursă accesată pe 12.08.2010).